

Arkitektur og politik: Atmosfæriske refleksioner ud fra Böhme og Sloterdijk

Lydia Jørgensen, ph.d.-stipendiat, Institut for Ledelse, Politik og Filosofi, Copenhagen Business School

Christian Borch, professor, Institut for Ledelse, Politik og Filosofi, Copenhagen Business School

Artiklen fokuserer på en atmosfærisk forståelse af relationen mellem arkitektur og politik. I artikel diskuteres, hvordan de tyske filosoffer Gernot Böhme og Peter Sloterdijk på hver deres måde sigter på at begribe arkitekturen, som de hverdagslige forsøg på at regulere adfærd gennem arkitektoniske virkemidler. Arkitektur ses dermed ikke som en politisk markør, men som et politisk styringsredskab, der manifesterer sig i hverdagens affektive erfaringer. Samtidig åbner begge perspektiver for atmosfære-blikkets kritiske potentiale.

Indledning¹

Det er ikke et kontroversielt udsagn, at politik er tæt forbundet til arkitektoniske udtryksformer. Imposante politiske bygningsværker, såsom parlamenter, statuer og mindesmærker, har ofte tjent til at formidle bestemte politiske budskaber om storhed, styrke og stolte traditioner. Mere generelt er der, som Gerard Delanty og Paul Jones har argumenteret for, en lang tradition for at benytte arkitektoniske former til at udtrykke politisk identitet (Delanty og Jones 2002). Tidligere havde denne politiske identitet typisk en national eller nationalstatslig karakter. I de seneste årtier har man ifølge Delanty og Jones kunnet registrere en mere post-national arkitektur, dvs. politisk initierede bygningsværker, som ikke sigter på at repræsentere en bestemt lovprisende fortælling om nationen. Som illustration anfører de Peter Eisenmanns holocaustmindesmærke i Berlin, hvor lange rækker af betonklodser i forskellig højde er opsat som en enorm gravplads. Hvor mindesmærker tidligere fejrede nationens faldne *helte*, er Eisenmanns arkitektoniske design et mindesmærke dedikeret til Hitlerregimets *ofre*. Dette markerer ifølge De-

---

¹ Vi takker redaktørerne og to anonyme referees for konstruktive kommentarer.

lanty og Jones en ny refleksiv politisk arkitektur, hvilket er en arkitektur, som forholder sig kritisk-refleksivt til nationens historie (Delanty og Jones 2002, 459-60).

Hvad enten arkitektur tjener til at udtrykke national eller postnational identitet, sker det, som disse eksempler peger på, ofte med udgangspunkt i en særlig symbolsk kobling til politiske dimensioner. Mere specifikt går arkitekturen her hånd i hånd med det, man kunne betegne *Politik* forstået som et generelt ekspressivt lag, som skal repræsentere eller understøtte en bestemt politisk identitet. Denne form for arkitektur som politisk markør – som formgiver til eller repræsentant for Politik – er dog ikke den eneste måde, hvorpå arkitektur og det politiske er relateret til hinanden. I denne artikel vil vi således diskutere, hvordan de tyske filosoffer Gernot Böhme og Peter Sloterdijk på hver sin måde har lanceret et teoretisk-analytisk program, der snarere sigter på at begribe arkitekturens kobling til det, man kunne kalde *politik* – forstået som de hverdagslige forsøg på at regulere adfærd gennem arkitektoniske virkemidler.

Forskydningen fra Politik til politik er ikke nødvendigvis udtryk for en historisk forskydning. Det er altså ikke sådan, at Politik-arkitektur er ophørt med at eksistere. Eisenmanns holocaustmindesmærke i Berlin er ét eksempel herpå. Et andet er Daniel Libeskind's *One World Trade* i New York, opført hvor 9/11-terrorangrebene efterlod et kæmpe ar. Med sin højde på 1776 fod har *One World Trade* klar symbolsk reference til året for USA's uafhængighedserklæring og dermed til en særlig form for Politik. Forskydningen fra Politik til politik udgør snarere en analytisk drejning. Den peger på, at arkitektur ikke alene har politisk betydning i kraft af (spektakulære) symbolske identitetsmarkeringer, men tillige tjener til at dirigere oplevelser og adfærd på et (ikke-spektakulært) dagligdagsplan – endda på måder, som måske ikke klart erkendes af dem, der er genstand for styringen.² Böhme og Sloterdijk har begge blik for denne kobling mellem arkitektur og politik, som de analyserer ud fra en atmosfærisk forståelse af arkitektur.

Artiklen introducerer til og sammenholder Böhmes og Sloterdijks analyser. Vi lægger ud med at præsentere Gernot Böhmes atmosfæreteori. Derefter diskuterer vi Peter Sloterdijks sfæreprojekt, som i forhold til Böhme anlægger en mere historisk vinkel. Hos såvel Böhme som Sloterdijk er der dog tale om analyser af koblingen mellem arkitektur og politik, som peger på subtile affektive mekanismer,³ der gør atmosfære til et politisk styrings- og manipulationsredskab. Artiklen rundes af med en diskussion af, hvilke mulige svar eller former for kritisk respons på politisk styring gennem arkitektur Böhme og Sloterdijk identificerer.

---

² Med forskydningen fra *Politik* til *politik* følger vi Nigel Thrift, som ligeledes har argumenteret for at lokalisere analysen af politik (og koblingerne til fx affekt) på niveauet for hverdagserfaringer (Thrift 2008; se også Husted 2017, 252-255).

³ Atmosfærebegrebet kobler sig således til den 'affektive vending' inden for bl.a. filosofi, politisk teori og sociologi, som også tematiserer samspillet mellem hverdagens sanselige erfaringer og politik (Massumi 2015; Thrift 2004).

Böhmes atmosfæriske æstetik

Gernot Böhme udgav i 1995 bogen *Atmosphäre* (Atmosfære). Her præsenterede han en såkaldt 'ny æstetik', med hvilken han tilstræbte en re-tematisering af menneskets erfaring af omverdenen (Böhme 1995, 25). Ved at sætte fokus på den æstetiske erfaring i hverdagen lagde han sig i forlængelse af fænomenologiens orientering mod livsverdenen som betydningshorisont. I tråd med Edmund Husserls fænomenologiske diktum om at gå 'til sagen selv' ønskede han at undersøge den umiddelbare erfaring af omverdenen, nemlig hverdagens æstetiske erfaring. Det er i diskussionen af denne hverdagslige æstetiske erfaring, at arkitektur og atmosfære spiller en central rolle for Böhme. Arkitektur, atmosfære og æstetik er med andre ord tæt forbundne begreber i Böhmes analyse.⁴

Om end begrebet atmosfære er flittigt brugt, er det kendetegnet ved at være svært definerbart og omdiskuteret (Böhme 1995; Hasse 2014, 216; Heibach 2012, 9). Ligesom luft og vind, er atmosfære som æstetisk fænomen kendetegnet ved sin flygtighed, og er derfor vanskelig at afgrænse og definere entydigt. I sin nytænkning af æstetikken gennem atmosfærebegrebet går Böhme tilbage til den græske forståelse af *aisthesis* som fornemmelse eller sansning. Sansningen i sin helhed sættes i centrum, hvilket omhandler det affektive, emotionelle og imaginære. Atmosfære bruges således ofte som synonym for en særlig stemning, følelse, tone eller klima (Böhme 1995, 29; Hasse 2014, 216). Sansningens tema er det, man føler som en kropslig erfaring, hvilket ifølge Böhme er kernen i atmosfærebegrebet (1995, 15).

Som i fænomenologien gøres oplevelse og erfaring til fundamentale elementer i erkendelse af verden. Ifølge Böhme er atmosfærer del af en rumlig erfaring, der udgør en fælles virkelighed mellem den erfarende og det erfarede, hvilket sker som en kropslig sansning. Atmosfærebegrebet tematiserer en måde at erfare vores omverden på, som noget der går forud for og ligger imellem subjekt og objekt (Böhme 1995, 23). Den æstetiske oplevelse af atmosfærer bliver følgelig et spørgsmål om nærvær og involvering gennem kropslig sansning, altså om hvordan man sanseligt befinder sig i et rum fremfor, hvordan rummet ser ud. Den sanselige erfaring virker samtidig tilbage på rummets atmosfære i form af den stemning, individer udstråler. På den måde placerer Böhme atmosfærer som noget flydende, der ligger mellem subjekt og objekt. Atmosfære betegner således både et nyt æstetisk grundbegreb og en central erkendelsesgenstand (Böhme 1995, 34). Anskuelsen af atmosfærer som reelle fænomener udfordrer dermed samtidig teoretiske og metodiske tilgange⁵, der bygger på en kartesiansk dualisme mellem subjekt og objekt (Böhme 1995, 29; Heibach 2012, 12; Julmi 2017).

Böhme taler om æstetisering af hverdagen og politikken, og placerer *oplevelsen* af atmosfærer centralt for forståelsen af denne æstetisering. Men mindst lige så central er selve *produktionen* af atmosfærer, som sker gennem æstetisk arbejde. Netop arkitek-

---

⁴ For introduktioner til Böhmes arbejde med atmosfærer, se Albertsen (2013) og Chandler (2011).

⁵ Dualismekritikken betyder bl.a., at atmosfærebegrebets mulige operationalisering er genstand for omfattende diskussion både af ontologisk og epistemologisk karakter, jf. bl.a. Julmi (2017). Det ligger desværre uden for artiklens rammer at diskutere disse aspekter.

ter, designere, scenografer og lignende skaber ifølge Böhme æstetiserede rum, der sigter på at tilvejebringe bestemte stemninger og atmosfærer. Derfor er disse professioner væsentlige at studere, hvis man skal opnå en praktisk forståelse af atmosfærers betydning i hverdagen, både politisk og samfundsmæssigt. I Böhmes optik er særligt arkitekturen arnested for produktionen af atmosfærer (1995, 97; 2013). Oplevelsen af de fysiske omgivelser skaber en konkret kropslig erfaring. Når man træder ind i et rum, bliver man stemt af dette rum, forstået sådan at det påvirker personen affektivt og kropsligt. Arkitekturen sætter dermed en ramme for den sanselige erfaring i hverdagen, som har indflydelse på, hvordan man har det – hvilket arkitekter som bl.a. Peter Zumthor (2005) og Juhani Pallasmaa (2013) er enige i. Arkitekturen er på den måde med til at iscenesætte den rumlige oplevelse, ikke kun visuelt, men også kropsligt og eksistentielt. Rummets atmosfæriske kvalitet fokuserer således mere på, hvordan det føles at være i rummet, end på om det visuelt set kan betegnes som smukt. De fleste vil kunne genkende, at man kan fornemme en særlig atmosfære, når man træder ind i en kirke eller et indkøbscenter, men det kan samtidig være svært helt præcist at definere den. Det skyldes, at atmosfærer er noget, der griber én, dvs. de kommer rationaliteten i forkøbet, idet de rammer den umiddelbare sanselighed som en ubevidst helhedsoplevelse.

Den generelle forståelse af hverdagens æstetisering betyder, at arkitektur og ting ikke blot skal bedømmes ud fra deres brugs- eller bytteværdi, men i høj grad også ud fra deres iscenesættelsesværdi. Praktikere arbejder således med specifikke atmosfæriske designs i et forsøg på at stemme rum. Dette viser sig i indretningen af cafeer, boghandlere og indkøbscentre for nu at tage nogle af Böhmes egne eksempler (Böhme 2013, 152-3; 2016; Biehl-Missal og Saren 2012). Her benyttes farver, materialitet, lys, lyd og andre greb til at opnå den ønskede atmosfære. Gennem eget feltarbejde og fotodokumentation, analyserer Böhme eksempelvis, hvordan to boghandlere har skabt forskellige atmosfærer på baggrund af iscenesættelsen af sådanne dimensioner (Böhme 2013, 154). Hvor den ene boghandel benytter træ, varmt lys og rustikalitet i indretningen, er den anden kendetegnet ved krom, glas, stål og neonlys. De anvendte æstetiske greb skaber henholdsvis en forbindende atmosfære, hvor man fristes til at snuse rundt og hænge ud, modsat en løbebåndsaftig atmosfære, hvor man hurtigt og beslutsomt skal bevæge sig gennem butikken og få afviklet sine køb. Forskellen er dermed et eksempel på affektiv regulering af adfærd, hvor de arkitektoniske greb gør politik hverdagsagtig. Samtidig er de besøgende med til at understøtte atmosfæren, når de 'løber med', men kan også potentielt give den modstand, hvis de istedet dvæler i den løbebåndsaftige atmosfære.

Tilsvarende har produktionen af atmosfærer gennem mange år haft en prominent plads inden for teorier om marketing, hvor fokus har været på, hvordan man kan skabe omgivelseskvaliteter, som fremmer en ønsket kundeoplevelse (Biehl-Missal og Saren 2012). Indretningen af Starbucks caféer er et eksempel på, hvordan æstetiske elementer bruges til skabe atmosfærer gennem indretning, duften af kaffe og baggrundsmusik, hvilket præsenterer en subtil politisk magt i forhold til at aktivere forbrugeren (Biehl-Missal og Saren 2012, 176). I frembringelsen af disse omgivelseskvaliteter spiller teknologien en central rolle i måderne, hvorpå de arkitektoniske greb sættes i spil. Samtidig

har den teknologiske udvikling været med til at gøre det enkelte menneskes daglige valg afhængig af ekspertbeslutninger og udvande den kropslig-sanselige erfaring (Böhme 2008, 153ff.). Arkitekternes udformning af det fysiske rum gennem teknologiske og æstetiske virkemidler præsenterer dermed hverdagspolitiske spillerum i form af bl.a. boghandler, cafémiljøer og indkøbscentre, der søger at gribe de besøgende på et affektivt niveau.

Som nævnt kobler Böhme diskussionen af atmosfærer til det politiske, og denne kobling er baseret på analysen af, hvordan atmosfærisk produktion og iscenesættelse kan skabe bestemte stemninger, som gør visse former for adfærd mere sandsynlige. I sin grelleste manipulerende form nævner Böhme totalitære regimers arkitektoniske iscenesættelser som eksempler på ønsket om at forme oplevelser, adfærd og tilslutning arkitektonisk (Böhme 2013, 162ff.). Ifølge Böhme tilstræbte Hitlers hovedarkitekt, Albert Speer, ikke blot en repræsentativ ikonografi, som hyldede regimet – han skabte snarere en arkitektonisk scenografi, der havde massemobilisering og -underkastelse som sit primære mål. Totalitære regimers arkitektur, som man kender dem fra Mussolinis verdensudstillingsby EUR eller Hitlers ufuldbyrdede megalomane byggeprojekt for et nyt Berlin, var således ikke kun drevet af et ønske om at repræsentere magten, men nok så meget af en atmosfærisk bestræbelse: Gennem arkitekturens sanselige virkemidler forsøgte man at skabe en ny politisk virkelighed, der kunne mobilisere masserne og skabe loyalitet over for regimet. En rumlig scenografi, hvor 40.000 mennesker er samlet og væves sammen af rytmiske lyde, fysisk koreograferet gestik, lysprojektioner og en Fører, der afmålt træder ind på scenen, er et eksempel på orkestrerede atmosfærer, som søger at styre affektivt (Böhme 2013, 162). Totalitære regimers anvendelse af arkitektur hører naturligvis til de mere ekstreme eksempler på atmosfærisk scenografi. Men Böhme drager en parallel til nutidens PR-strategier og påpeger de samfundsmæssige og politiske faldgruber, der kan opstå, når æstetikken får til formål at gribe mennesket gennem følelser frem for fornuft (2013, 166). De førømtalte boghandler og nutidens indkøbscentre er andre eksempler på den hverdagspolitiske atmosfæreproduktion, der forsøger at gribe mennesket affektivt i hverdagens almindelige gøremål.

Det æstetiske arbejde med scenografi, design og arkitektur må således finde en hårfin balance mellem at skabe sanselige erfaringer uden at manipulere og forføre brugere til et særligt mål. Marketing, boghandler, indkøbscentre og totalitære regimer kritiseres på hver deres vis for ofte ikke at ramme denne balance, men i stedet gøre atmosfærer til et middel i ønsket om at nå andre mål. Fx når en boghandel skaber en løbebåndsaftig atmosfære for at få folk hurtigt igennem, med mest muligt salg for øje. For Böhme giver det anledning til spørgsmålet om, hvorvidt der findes en kritisk arkitektur (2013, 176). Svaret må være ja, mener han, men det kræver, at atmosfæreforståelsen ikke reduceres til en mål-middel-logik, hvor man blot ser atmosfære som et redskab, da det netop misser den dualismekritik, som kendetegner atmosfærebegrebet (Böhme 1995, 23; Julmi 2017).

Böhmes projekt er på mange måder i øjenhøjde med beskueren. Det studerer, hvordan individet oplever arkitektur gennem de atmosfærer, som opstår og designes i

rummet mellem individ og arkitektur. Det er endvidere et projekt, som adresserer atmosfærisk design, hvad enten dette udspiller sig på skalaen for Politik (symbolsk scenografi) eller for politik (styringen af folks adfærd gennem regulering af lys, lyde og lugte). Böhme er dog ikke alene om at se på atmosfærer som mere end et redskab i samspillet mellem arkitektur og politik. Også Sloterdijk analyserer sammenhængen atmosfære, politik og arkitektur, men som det vil fremgå af det følgende, er udgangspunktet for Sloterdijks atmosfæreanalyse et andet. Snarere end at undersøge de hverdagslige erfaringer, folk gør sig med arkitektoniske atmosfærer, er Sloterdijks interesse historisk, idet han kortlægger en række centrale begivenheder, som på forskellig vis har eksemplificeret koblingen mellem arkitektur og politik.

Sloterdijks genealogiske atmosfæreanalyse

Sloterdijks interesse for relationen mellem arkitektur og politik udspiller sig inden for rammerne af en omfattende analyse af rumlig væren. Dette projekt udfolder Sloterdijk i sit enorme trebindsværk, *Sphären* (Sfærer), som blev udgivet i årene 1998-2004. Før vi diskuterer hans analyse af arkitektur-politik-koblingen, vil vi kort redegøre for den sfæreteoretiske kontekst for denne analyse.⁶ Grundtesen i sfæreværket er, at menneskelig væren altid er rumlig væren: Menneskelig væren finder sted inden for bestemte sfærer. En sfære er defineret som en hinde eller membran (fysisk eller immateriel), som giver mennesket immunitet og mening, og begge disse elementer må derfor forstås som værende konstituerende for menneskets rumlige væren. Rumlig væren kan imidlertid antage forskellige former, og ambitionen i Sloterdijks projekt er derfor at kortlægge tre væsentlige niveauer af menneskets væren i rum ved at studere tre centrale sfærer. Det første niveau er de såkaldte mikrosfærer, som Sloterdijk benævner *bobler* (Sloterdijk 1998). Disse er kendetegnet ved at udgøre symbiotiske parrelationer, eller som Sloterdijk udtrykker det: 'dyadiske resonansrum' (Funcke 2005). Eksempler herpå er relationen mellem mor og foster eller mellem hypnotisør og hypnotiseret.

Det næste niveau, Sloterdijk analyserer, står i radikal modsætning til mikrosfærernes parrelationer. Dette er *globernes* niveau, som udtrykker makrosfærer, dvs. membraner under hvilke langt flere individer kan finde immunitet og mening (Sloterdijk 1999). Sloterdijk diskuterer kosmologi og religion som eksempler på sådanne makrosfærer. At tro på Gud indebærer, at man søger beskyttelse og mening under en religiøs hinde, som man deler med adskillige andre. Selvom Sloterdijk i sin over 1000 sider lange analyse af globernes niveau demonstrerer en betydelig historisk variation blandt de makrosfærer, der kan identificeres, tilskrives de alle en vis bestandighed. Makrosfærer hverken opstår eller forgår let. Alligevel lever vi ifølge Sloterdijk ikke længere i en verden, som er domineret af makrosfærernes niveau. Den sekulariseringsbølge, der rider på

---

⁶ For mere udførlige introduktioner til Sloterdijks arbejde, herunder hans sfærologi, se Borch (2008; 2010; 2016) og van Tuinen (2007).

ryggen af det moderne samfunds opkomst, har trængt globerne i baggrunden og givet grobund for et nyt sfærisk niveau. Dette niveau, som Sloterdijk benævner *skum*, dedikerer han tredje og sidste bind af sin trilogi til (Sloterdijk 2004). Det er inden for rammer af dette bind, som samtidig er det mest sociologiske i rækken, at han udvikler sin analyse af forholdet mellem arkitektur og politik.

Skum defineres lettere kryptisk af Sloterdijk som 'sam-isolerede forbindelser' mellem skumbobler (2004, 302). Hver boble udgør sin egen membran, under hvilken mennesker finder immunitet og mening. Og selv om disse bobler er selvstændige ('isolerede'), er de forbundet med hinanden i det sociale skum, nemlig derved at bobler deler cellevægge med hinanden. Dette indebærer bl.a. en form for delt skrøbelighed: En bobles kollaps påvirker de nabobobler, den er forbundet med. Skum- og bobleterminologien er formuleret bevidst abstrakt, da Sloterdijk ønsker at anvende den på en lang række forskelligartede fænomener. Af særlig interesse for nærværende artikel er hans analyse af, hvordan skumbegrebet kaster nyt lys over forståelsen af forholdet mellem arkitektur og politik. Sloterdijks arbejde åbner navnlig for to måder, hvorpå denne relation kan blive udforsket.

For det første udvikler han en såkaldt 'immunologisk teori om arkitektur' (Funcke 2005; Sloterdijk 2004, 534 ff.). Dette indebærer, at huse og bygninger betragtes som sfærer, der tilvejebringer immunitet til de individer, som bebor dem. Et hus' eller en lejligheds vægge udgør en fysisk hinde, som beskytter mod udefrakommende farer og uønskede foreteelser, hvad enten det måtte dreje sig om dårligt vejr eller om tyveri og overfald. Dette blik på arkitektur kan siges at være præget af en frygtsom grundtone, hvor omverdenen forstås som ikke blot potentielt, men reelt farefuld. Denne præmis står naturligvis til diskussion, ligesom man kritisk kan diskutere, om den frygtsomme indstilling faktisk er gået i marven på folk, sådan som Sloterdijk synes at antage i sin immunologiske arkitekturteori. Vi vil dog lade denne præmis stå uproblematiseret hen i det følgende og nøjes med at anføre, at Sloterdijks tanker om ikke andet kan synes rimelige, hvis de betragtes i et genealogisk, snarere end ontologisk register. Med andre ord kan Sloterdijks position forsvares, hvis den tolkes som en læsning af, hvordan der gennem historien er gjort forsøg på at skabe arkitektur, som indfrier immunologiske ambitioner. Og præcis sådanne genealogiske træk står stærkt i Sloterdijks analyse.

Dette viser sig fx i en analyse af arkitekturtenkningen fra den berømte arkitekt og byplanlægger Le Corbusier til den amerikanske designer og ingeniør R. Buckminster Fuller. Førstnævnte anlagde i 1923 den betragtning, at et hus er 'en beboelsesmaskine' (Corbusier 1986, 4). Dette maskinelle blik ophævede, ifølge Sloterdijk, en tæt kobling mellem huset og dets faste bopæl. Hvor man typisk ville tænke sig at et hus har en fast adresse, lagde Le Corbusiers idéer kimen til en langt mere mobil arkitekturforståelse, som Buckminster Fuller skulle udfolde få år senere. Dette gjaldt navnlig hans design fra slut-1920'erne af det såkaldte *Dymaxion House*. I stedet for at være bundet til ét sted var grundtanken med denne type hus, at man kunne flytte rundt med det, altså slå det op og pakke det ned efter behov. Sloterdijk fælder følgelig denne dom over Buckminster Fullers idé: "Som beboelsesmaskine er den samtidig en flyttemaskine – og den demon-

strerer uafhængighed af konteksten” (2004, 553). Eller rettere sagt, den viser, at arkitekturen ikke er bundet til blot én kontekst (nemlig det konkrete sted, huset er opført), men at den er uhyre kontekstsensitiv. Med Buckminster Fullers design bliver arkitekturen at betragte som en mikropolitisk respons på makroøkonomiske og -politiske omstændigheder. Når der for eksempel hersker politisk kaos eller dårlige økonomiske konjunkturer, som gør det svært at finde arbejde i en bestemt region, kan man flytte huset til en gunstigere lokalitet. Denne mobilitetsgevinst lægger, ifølge Sloterdijk, et vigtigt immunitetslag til klassisk arkitektur. Hvor et normalt hus tilvejebringer beskyttelse i kraft af sine solide vægge, giver Buckminster Fullers mobile huse til gengæld en mobilitetsimmunologisk fordel, idet man med dem bedre kan undvige akutte farer.

Interessen for arkitekturens immunologiske aspekter er ikke blot af teoriehistorisk relevans, men kan også bringes i spil i forhold til mere aktuelle forsøg på politisk styring. Et eksempel herpå er såkaldt kriminalpræventiv byplanlægning, hvor politiske ambitioner om at nedbringe kriminalitetsrater og -frygt bliver omsat i arkitektoniske strategier (Borch 2008). Særligt illustrativ er den *broken windows*-tese, som vandt tilslutning i USA i 1980'erne, og som siden også har fundet vej til Danmark (Borch 2015, 107). Den grundlæggende idé er her, at mindre former for vandalisme (fx et ødelagt vindue) kan give folk en fornemmelse af forfald og laden stå til, som gør andre og mere omfattende former for vandalisme mere sandsynlige (Wilson og Kelling 1982). Denne eskalation kan føre til stigende kriminalitet og utryghed og til, at de immunitetsgevinster arkitekturen skulle tilvejebringe, derfor ikke indfries. Formuleret i Sloterdijks termer: Når én del af en sfæres membran underkastes angreb, som ikke straks udbedres, kan den samlede sfære snart blive så ødelagt, at den helt ophører med at give beskyttelse og mening til sine beboere. Den centrale styringsimplikation af *broken windows*-tesen er derfor, at det er vigtigt hurtigt at reparere og fjerne ethvert tegn på vandalisme.

For det andet udfolder Sloterdijk en længere analyse af forholdet mellem arkitektur og politik i en diskussion af det, han benævner 'skumbyen' (Sloterdijk 2004, 604 ff.). På den ene side præsenterer han her overvejelser over, hvordan moderne byliv kan betragtes som noget, der netop finder sted i et skumhav. Fx er lejlighedskomplekser, ifølge Sloterdijk, at sammenligne med skumbobler. Hver lejlighed, stablet oven på og ved siden af hinanden, er indrammet af sine egne membraner, som sikrer beskyttelse mod omverdenen, men samtidig er lejlighederne forbundet til hinanden. Det, der sker i én lejlighed, kan virke ind på naboledigheden, hvilket støj eksempelvis illustrerer. På den anden side rummer Sloterdijks diskussion en konkret historisk analyse af, hvordan arkitektoniske virkemidler har spillet en central rolle for politisk organisering. Det centrale eksempel er her den såkaldte føderationsfest, som blev afholdt første gang på et-årsdagen for Den Franske Revolution (Sloterdijk 2004, 607 ff.). Den udfordring, man ifølge Sloterdijk stod over for, var, at den nye franske politiske elite i det store og hele havde overtaget de politiske rum og den politiske arkitektur, som det gamle regime havde benyttet sig af. For at markere, at Revolutionen også på dette punkt varslede nye tider, bestræbte dens tilhængere sig på at etablere en ny rumlig-arkitektonisk orden, som svarede til de nye tider. Dette var imidlertid ikke en øvelse blot i forlæne arkitektur med

Politik og symbolsk repræsentation. Snarere var der tale om en organisering af nye former for adfærd – og altså om politik. Således var idéen med føderationsfesten at bringe den nye folkesuveræn ansigt til ansigt med sig selv. Angiveligt deltog ca. 400.000 mennesker i føderationsfesten i Paris, hvor de fysiske-arkitektoniske rammer – en kæmpe arena med en triumfbue som blikfang – ifølge Sloterdijk var afgørende for, at folkesuverænen kunne smelte sammen som affektiv masse.

Sloterdijks analyse af føderationsfesten er interessant af to grunde. For det første var begivenheden ifølge Sloterdijk af central modernitetshistorisk betydning. Den indvarslede en politisk brug af arkitektur, hvor formålet var at skabe en massehændelse, som skulle indfri bestemte politiske formål. Som sådan går der, hævder Sloterdijk, en lige linje fra føderationsfesten til det 20. århundredes totalitære forsøg på at skabe masseaffekt i detaljeret orkestrerede arkitektoniske rammer (Speers projekter for Hitler hører naturligvis til de kendteste eksempler herpå). For det andet – og mere teoretisk – kan Sloterdijks analyse af føderationsfesten siges at udgøre et illustrativt nedslag i hans mere omfattende forsøg på at ”transformere sociologien til en generel teori om *air conditioning*”, hvilket er den ambition, han udstikker for *Schäume* (Funcke 2005). Analysen af *air conditioning* antager forskellige former. Her skal vi blot nævne nogle få centrale aspekter. Vigtigst er det, at det ifølge Sloterdijk bliver åbenbart i løbet af det 20. århundrede, at politisk (og anden) styring kan indfries *indirekte*, nemlig gennem en påvirkning af individets omverden, herunder den luft de rent fysisk indånder. Et slående eksempel herpå daterer Sloterdijk tilbage til 22. april 1915, hvor tyskerne under Første Verdenskrig lancerede giftgasangreb på de franske styrker (Sloterdijk 2004, 89 ff.). Det, som denne ændring i krigsindførelsen markerede, var, at det centrale ikke længere bestod i at angribe fjendens styrker ved fx at sende kugler afsted mod deres kroppe. I stedet var fokus nu på at gøre modstanderens *omverden* til genstand for angreb.

Sloterdijk (2004, 89 ff.) analyserer en række lignende ‘luftskælv’, som han kalder dem – altså eksempler på, at luften og omverdenen bliver omdrejningspunktet for politisk *air conditioning*. Og selv om disse alle daterer sig til det 20. århundrede, viser analysen af føderationsfesten, at også dén kan betragtes som en tidlig version af den senere *air conditioning*. Føderationsfesten illustrerede således en bevidsthed om, at det folkesuveræne subjekt ikke var helt suverænt, men at det kunne manipuleres gennem veltilrettelagt arkitektonisk design – eller med andre ord: gennem en påvirkning af luft, af den atmosfære, som de tilstedeværende individer delte.

Sloterdijk leverer dermed et dobbelt bidrag til en atmosfærisk forståelse af forholdet mellem politik og arkitektur. På et *ontologisk* niveau peger han på, at menneskelig væren altid er rumligt forankret i bestemte sfærer. Men sfærer opstår ikke nødvendigvis (eller udelukkende) spontant. De kan – således som Böhme påpeger i sin atmosfæreanalyse – også designes, og sådanne designs, disse forsøg på at skabe rammerne for menneskelig væren (for derigennem at producere immunitet og mening), har en fundamental politisk karakter, idet de vedrører den rette organisering af det sociale. I tillæg til dette viser han på et mere *genealogisk* niveau, at menneskers rumlige omverden, deres atmosfære, har været tildelt stor politisk bevågenhed fra Den Franske Revolution og

frem. Hensigten har her været at styre individer og/eller deres samvær med hinanden. Arkitektonisk design har spillet en vigtig rolle for sådanne bestræbelser. Hvad enten der er tale om kriminalpræventiv byplanlægning eller iscenesættelsen af masseadfærd, har politiske styringsbestræbelser gjort brug af arkitektoniske virkemidler.

Endvidere er det klart, at koblingen mellem arkitektur og politik for Sloterdijk er tæt forbundet med flere *teknologiske* lag. Ét lag har at gøre med arkitekturen selv som teknologi, sådan som det fx er tilfældet i analysen af det mobile hjem, som fremfor alt er en immunitetsteknologi. Et andet lag vedrører de teknologier, som indgår i specifikke former for atmosfærisk politik. Hvis atmosfærisk politik er et spørgsmål om klimapolitik, sådan som hans begreb om *air conditioning* antyder, da er det oplagt at studere de konkrete teknologiske elementer, som bidrager til reguleringen af den luft, vi indånder i omgangen med arkitektur og politik.

Atmosfærisk kritik

Som det fremgår af præsentationen af Böhmes og Sloterdijks projekter, deler de to tyske filosoffer interessen for atmosfærebegrebet, ligesom begrebet hos dem begge tjener til at opnå en bedre forståelse af forholdet mellem arkitektur og politik. Men selv om atmosfærebegrebet går igen i de to teoretiske projekter, er der trods dette semantiske overlap store forskelle på projekternes indhold, karakter og implikationer, hvilket vi her skal illustrere gennem en diskussion af de to atmosfæreprojekters kritiske potentiale. Hvilke former for kritik rejser Böhmes og Sloterdijks refleksioner over atmosfærer med andre ord? At slå ned på netop kritikens rolle gør det muligt for os at adressere et andet forhold, som ligeledes markerer en skillelinje mellem de to: Hvor Böhme indskrives sig eksplicit i en tysk kritisk-teoretisk tradition, som har Frankfurterskolen som sit omdrejningspunkt, er Sloterdijks relation til netop Frankfurterskolen væsentlig mere problematisk – ja, nærmest at betegne som antagonistisk. Vi kan ikke udfolde dette i detaljer her, men vil nøjes med at diskutere nogle enkelte pejlemærker.

Lægger vi ud med Böhme, er det værd at notere sig, at det hos ham er en central pointe at forstå æstetikens kritiske potentiale. I lyset af samfundets stigende æstetisering er der ifølge Böhme behov for en nytænkning af æstetikken ud fra netop atmosfærebegrebet (1995, 45). Atmosfærebegrebet gør det muligt at brede æstetikens felt ud til andet end kunst og vurderingen af kunstværker, sådan som den traditionelle æstetik beskrives hos bl.a. Kant og Adorno (Böhme 1995, 22). Ved at flytte fokus fra kunstobjekter i snæver forstand til vores omgivelser generelt, udvides æstetikens felt til også at omfatte design, arkitektur, boligindretning og kitsch. Böhmes æstetikforståelse orienterer sig således mod hverdagens og politikens æstetisering, og det gør den med følgende formål: ”Den almene æstetik har til opgave at sprogliggøre og skabe gennemsigtighed for dette brede område af æstetisk virkelighed” (1995, 48). Dermed fastholder Böhme æstetikens kritiske potentiale, som det kendes fra fx Adorno, men ud fra forståelsen af, at den traditionelle æstetik ikke fuldt magter denne kritiske opgave, da dens

genstandsfelt er for snævert (1995, 41). Udfordringen for den traditionelle æstetik er, at den ikke kan adressere den stigende æstetisering af hverdagen og politikken. Den traditionelle æstetik kommer med andre ord til kort, hvis man vil forstå, hvordan vi oplever og befinder os i verden.

Den politiske æstetisering i sin manipulerende form er ifølge Böhme (2013, 165-6) udtryk for indtryksstyring og kan på den måde sammenlignes med målrettede marketingsmetoder. Böhme er ikke alene kritisk over for den æstetiske kapitalisme og den stigende æstetisering af hverdagen; han proklamerer med sin 'nye æstetik' at ville revitalisere æstetikens kritiske potentiale og etablere intet mindre end en ny humanisme (1995; 2013, 11-12). Ambitionen med denne nye humanisme er at sætte mennesket i centrum igen, ligesom den har til formål at udvikle den menneskelige sanselighed (Böhme 1995, 16). Det handler om menneskets relation til sig selv, herunder hvordan vi lever i vores omverden, og hvordan vi føler os tilpas i den (Böhme 1995, 15). Og netop æstetikken er ifølge Böhme det felt, der kan udvikle menneskets sanselighed og omverdensforståelse, for mennesket er en del af naturen, da vi indånder luften, drikker vandet mv. På denne måde bliver hverdagslivet i sig selv genstand for kritik, mere specifikt de praksisser, der så at sige ikke har en menneskelig dimension, men som alene eller primært æstetiserer instrumentelt (Böhme 1995, 42ff). Ser man på arkitektur, betyder det, at bygninger skal bygges til mennesker og ikke for at imponere (Böhme 2013, 12). I tråd med Böhmes kritik af instrumentelle tilgange til arkitektur og atmosfære, har arkitekter og arkitekturteorien ligeledes kritiseret megen nyere arkitektur, for at overse brugerne og betydningen af deres sanselige oplevelse af bygninger og rum (Pallasmaa 2013, 17; Gehl 2017).

Udfordringen for den ny humanisme er dog ifølge Böhme, at mange mennesker har svært ved at forholde sig til atmosfærer. Det har de, fordi atmosfærene instrumentaliseres under oplevelsesøkonomiens pres, men også fordi de ofte anses for flyvske, uhåndgribelige fænomener. Her er det Böhmes argument, at en rehabilitering af atmosfærene vil berige det menneskelige liv og udfolde et demokratisk-kritisk potentiale. Böhme plæderer derfor for en 'æstetisk opdragelse', idet det "at lære at omgås atmosfærer gør netop det enkelte menneske til en kritisk deltager og medvirkende i den verden, som vi lever i i dag" (2013, 53). Den æstetiske opdragelse skal bidrage til at udvikle et kritisk og deltagende individ. Hermed mener han, at mennesker skal acceptere eksistensen af atmosfærer og samtidig blive i stand til at håndtere dem. Böhme argumenterer således for et kritisk deltagelsesperspektiv gennem æstetikken, der følger traditioner i kritisk teori (Habermas 1985), men som også reflekterer diskussioner om deltagelse, sådan som de kommer til udtryk inden for æstetisk teori (Ranciere 2009).

Ifølge Böhme kan man tale om en humanisme i arkitekturen, når den menneskelige eksistens har det følende og kropslige som tema (2013, 15). Dermed fastholder og videreudvikler Böhme en samfundskritisk tilgang til æstetik og arkitektur, som ligger i forlængelse af den kritiske teori (Biehl-Missal og Saren 2012). Men i modsætning til Habermas' kommunikationsteori og sprogteoretiske paradigme forskydes erfaringen af atmosfærer til en før-sproglig og kropslig dimension. Kritisk potentiale og politisk me-

ningsdannelse bliver dermed en del af den æstetiske erfaring. Så når det arkitektoniske rum skaber en kropslig erfaring af egen tilstedeværelse, skabes der ifølge Böhme en potentiel motivation til kritisk deltagelse. Dog er der her tale om et felt, hvor vi ifølge Böhme forsat har brug for at øve os og udvikle vores sanser, så vi ikke blot forføres af hverdagens og politikens æstetisering.

Böhmes bud på en atmosfærisk kritik kan altså siges at være en respons på den scenografiske brug af atmosfærer, dvs. på den bevidste orkestrering af sanselige erfaringer, som ikke nødvendigvis erkendes fuldt og helt af de individer, der forsøges styret. Den manipulerende brug af atmosfærer kan bringes tættere sit ophør, hvis individer rustes bedre til at forstå og bevidst erfare, hvordan og med hvilke implikationer atmosfærer kan designes. Mere populært: Vi skal alle lære arkitekturens muligheder for ikke at blive underkastet arkitektens styring.

Mens Böhmes tænkning således aktualiserer en gammel oplysningstradition, forholder det sig anderledes med Sloterdijks sfæreprojekt. På mange måder er Sloterdijks tænkning i opposition til den oplysningsarv, som gennemsyrrer Frankfurterskolen og dens epigoner. I et tidligere værk lancerede Sloterdijk (1988) begrebet 'kynisk fornuft', defineret som oplyst falsk bevidsthed, og hævdede, at netop dette begreb er velegnet til at diagnosticere det senmoderne samfund. På trods af nok så mange forsøg på gennem oplysning at bortviske folks angiveligt falske bevidsthed, er folk i dag udmærket i stand til at absorbere oplysningsbestræbelserne, samtidig med at de fastholder en adfærd, som efter sigende udtrykker falsk bevidsthed. Med et dagligdags eksempel: Folk ved godt, at det er usundt at ryge. Et utal af kampagner har gjort dette budskab klart for enhver. Alligevel både fortsætter (eller begynder) mange med at ryge. Den kyniske fornufts levendegørelse illustrerer for Sloterdijk, at oplysningstraditionen er endt i en blindgyde. Følgelig er der behov for teorier og begreber, også kritiske, som ikke er fastlåst i en nu forældet oplysningsramme. Præcis dét er, hvad sfæreværket søger at leve.

Sloterdijks kritiske perspektiv kan siges at rumme i hvert fald to dimensioner. En relaterer sig til projektets genealogiske ambition, herunder den historiske analyse af hvordan atmosfærisk politik har udviklet sig gennem tiden. Der ligger et kritisk element i den historiske kortlægning af, hvordan arkitektur og politik er blevet koblet sammen med tiden – nemlig (i bedste foucauldianske ånd) at demonstrere, at det vi aktuelt måtte tage for givet (fx bestemte former for politisk brug af atmosfærisk arkitektur), er historisk betinget og derfor også foranderligt. En sådan form for kritik er i dag ikke alene gængs; den kan siges at have begrænset bid, bl.a. fordi den poststrukturalistiske tradition, som den udspringer af, selv er blevet adopteret eller approprieret af den styring, den søgte at kritisere (se fx Boltanski og Chiapello 2005). Netop her viser den anden dimension af Sloterdijks kritiske brod sig. Som han redegør eksplicit for i sfæreværket, er idéen med det tilsyneladende obskure vokabularium om bobler, glober og skum ikke blot at installere et sprog, som er stærkt på visuelle metaforer. Ambitionen er tillige at udvikle begreber, som ikke nemt lader sig appropriere. Hvor et moderne frankfurterbegreb som 'anerkendelse' let kan approprieres politisk ('vi ønsker mere anerkendelse af... '),

er det sværere at forestille, at fx skummet skulle kunne blive genstand for politiske eller andre typer af krav ('vi kræver mere skum'). På den måde rækker immunitetstænkningen helt ind i begrebsdannelsen. Sloterdijk ønsker at udvikle begreber, som kan beskrive det politiske, det arkitektoniske og koblingerne mellem dem på adækvat vis og med kritisk distance – men på en facon, hvor denne kritiske begrebsdannelse gøres immun for politisk appropriering. Ønsker man at kritisere arkitektonisk politik og brugen af atmosfærisk styring, er der altså brug for en ny begrebsdannelse, som ikke nemt bliver et tandhjul i selvsamme styring.

Konklusion

Arkitektur kobles ofte til *Politik*. Vi har i denne artikel argumenteret for, at et atmosfæreblik tillige åbner for en analyse af koblingen mellem arkitektur og *politik*. Med udgangspunkt i Böhmes og Sloterdijks atmosfæriske projekter har vi præsenteret to fænomenologisk inspirerede tilgange til forståelsen af arkitektur og politik. Begge forholder sig til arkitekturen og rummets sanselige påvirkning som en før-refleksiv affektiv påvirkning. Det er en påvirkning, som kommer til udtryk gennem en kropslig oplevelse af, hvordan man befinder sig i et givent rum, rummets klima. Og netop gennem arkitekturen som rumlig og æstetisk dimension kan man bevidst skabe og forandre denne oplevelse. På den måde kan atmosfærer blive et politisk styringsredskab. I sin mest manipulerende form illustreres dette ifølge Böhme og Sloterdijk med totalitære regimers arkitektoniske ambitioner om atmosfærisk-affektivt at skabe tilslutning og hengivenhed i befolkningen. I mindre skala udfoldes lignende affektive ambitioner i hverdagen gennem fx indkøbscentre og boghandlere, i vor tids kriminalpræventive tiltag og den æstetiske kapitalisme generelt. Atmosfærernes flydende infiltration af hverdagen skaber for både Böhme og Sloterdijk behov for en kritisk distance. Om end meget forskellige i kritikens form og formål ser begge en nødvendighed i at lære eller øve sig i at leve med atmosfærer. Et atmosfærisk blik på koblingen mellem arkitektur og politik rummer dermed et kritisk potentiale, der tager sit udspring i hverdagens handlinger og affektive mekanismer.

Litteratur

- Albertsen, N. (2013). Atmosfærernes by. I: B. Schiermer (red.). *Fænomenologi - teorier og metoder*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 215–242.
- Biehl-Missal, B. og Saren, M. (2012). Atmospheres of Seduction. *Journal of Macromarketing*, årg. 32(2), s. 168–180.
- Boltanski, L., og Chiapello, È. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. London og New York: Verso.

- Borch, C. (2008). Foam architecture: managing co-isolated associations. *Economy and Society*, årg. 37(4), s. 548-571.
- Borch, C. (2010). Organizational Atmospheres: Foam, Affect and Architecture. *Organization*, årg. 17(2), s. 223-241.
- Borch, C. (2015). *Foucault, Crime and Power: Problematisations of Crime in the Twentieth Century*. London og New York: Routledge.
- Borch, C. (2016). Peter Sloterdijk. I: B. Schiermer (red.). *Kulturteori og kultursociologi*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 365-82.
- Böhme, G. (2016). *Ästhetischer Kapitalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Böhme, G. (2013). *Architektur und Atmosphäre*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Böhme, G. (2008) *Invasive Technisierung*. Zug: Graue Edition.
- Böhme, G. (1995). *Atmosphäre*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Chandler, T. (2011). Reading Atmospheres: The Ecocritical Potential of Gernot Bohme's Aesthetic Theory of Nature. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, årg. 18(3), s. 553-568.
- Corbusier, L. (1986). *Towards a New Architecture*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Delanty, G. & Jones, P. R. (2002). European Identity and Architecture. *European Journal of Social Theory*, årg. 5(4), s. 453-66.
- Funcke, B. (2005). Against Gravity: Bettina Funcke Talks With Peter Sloterdijk. *Bookforum* Feb/Mar. Tilgængelig på:
https://www.bookforum.com/archive/feb_05/funcke.html
- Gehl, J. (2017). *Livet mellem husene*. 7. udg. København: Arkitektens Forlag.
- Habermas, J. (1985). *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hasse, J. (2014). Atmospheres as expression of medial power. Understanding atmospheres in urban governance and under self-guidance. *Lebenswelt. Aesthetics and philosophy of experience*, årg. (4), s. 214-229.
- Heibach, C. (2012). *Atmosphären*. München: Wilhelm Fink.
- Husted, E. (2017). *There is always an alternative: A study of control and commitment in political organization*. Frederiksberg: The Doctoral School of Organisation and Management Studies.
- Julmi, C. (2017). The Concept of Atmosphere in Management and Organization Studies. *Organizational Aesthetics*, årg. 6(1), s. 4-30.
- Massumi, B. (2015). *Politics of Affect*. Cambridge: Polity Press.
- Pallasmaa, J. (2013). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. 3. udg. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Ranciére, J. (2009). *The Emancipated Spectator*. London: Verso.
- Sloterdijk, P. (1988). *Critique of Cynical Reason*. London and New York: Verso.
- Sloterdijk, P. (1998). *Sphären I. Blasen: Mikrosphärologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sloterdijk, P. (1999). *Sphären II. Globen: Makrosphärologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Sloterdijk, P. (2004). *Sphären III. Schäume: Plurale Sphärologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sloterdijk, P. (2014a). *Der ästhetische Imperativ*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sloterdijk, P. (2014b). *Du musst dein Leben ändern*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Thrift, N. (2004). Intensities of feeling: towards a spatial politics of affect. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, årg. 86(1), s. 57–78.
- Thrift, N. (2008). *Non-representational Theory: Space, politics, affect*. London og New York: Routledge.
- van Tuinen, S. (2007). *Peter Sloterdijk: Ein Profil*. 2. udg. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
- Wilson, J. Q. & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows. *The Atlantic Monthly*, March, s. 29-38.
- Zumthor, P. (2005). *Atmospheres*. Basel: Birkhäuser.